

Андрій Бовгиря

**СЛІДСТВО НАД ПАВЛОМ
ПОЛУБОТКОМ 1723 року***

Постать чернігівського полковника і наказного гетьмана Павла Полуботка доволі відома не лише історикам, а й більш широкому загалу. Цьому насамперед слід завдячувати двом аспектам його біографії. Йдеться про так зване «золото Полуботка» – напівміфічну категорію, якою захоплювалися дослідники та усі охочі до легкого і несподіваного збагачення або ж сенсації, та його автономістичну діяльність, спрямовану проти інкорпораційної політики Петра I та ініційованої ним Малоросійської колегії. І якщо тема гетьманських скарбів розділила споживачів інтелектуальної продукції на оптимістів та скептиків, то другий аспект «полуботкіани» вирізняється наявністю симпатиків та противників гетьмана. Для одних він користолюбець, кар’єрист, пригноблювач посіпльства, здатний на все задля досягнення своїх власних вигод. Для інших – патріот, що пожертвував життям для збереження автономії Гетьманщини чи то навіть для здобуття української незалежності. На думку О. Коваленка, сунусоїда популярності цього історичного діяча детермінована перебігом історичного та історіографічного процесу в Україні. Якщо представники державницького напрямку оцінювали діяльність Полуботка з апологетичних позицій, то історики-народники, а згодом і марксистичні категорично відмовляли гетьману в будь-яких громадянських цнотах¹.

Зважаючи на достатнє висвітлення опозиційної діяльності Павла Полуботка², окреслимо її лише принагідно, аби краще зрозуміти саму специфіку судового процесу проти гетьмана та його прибічників, що власне і є завданням даної розвідки. Отже, після смерті гетьмана Івана Скоропадського чернігівський полковник Павло Полуботок до виборів нового очільника став наказним гетьманом. Варто відзначити, що його

---

* Статтю підготовлено за фінансової підтримки Американської Ради Наукових Товариств (ACLS).

кандидатура розглядалася ще на гетьманській елекції 1708 р., однак була відхилена імператором, який убачав в амбітному чернігівському полковникові нового Мазепу. Тодішній обер-прокурор Сенату І. Скорняков-Пісарєв висловлювався про Полуботка як про людину «совести худой», від якого він не сподівався «надлежащего правління»³.

Варто відзначити, що побоювання Петра мали під собою деякі підстави. Правління Скоропадського у свідомості людей того часу пов'язане із засиллям імперської адміністрації, обмеженням автономних прав Гетьманщини. Зокрема, 1710 року слуга гетьмана переповідав чигиринському сотнику про те, що нинішній володар булави (Скоропадський) немає ніякої влади, а російський резидент Наумов усе вирішує за нього та перевіряє його кореспонденцію⁴. На такому тлі чернігівський полковник виступав як протилежність старому гетьману. І це, принаймні, яскраво відображено у вислові жителя містечка Сорочинці Федора Стичинського, який 1715 року дозволив собі говорити, що «не Мазепа проклятий Иуда, а нынешний гетман – проклятый Иуда, что не стоит за Украину, что москали ее разоряют, а как будет черниговский полковник гетманом, не так будет за Украину и не будут оную москали разорять і ныне всею Украиною надеяние имеем, чтоб он гетманом был». За це Стичинського покарали батою і вислали до Сибіру, а Полуботку канцлер дав зрозуміти, «чтоб он от таких плутовских слов и рзглашений о себе слуг своих унимал, обо то присиняет о нем самом подозрение»⁵. 1722 року під час святкування Різдва Христового військовий канцелярист Петро Троцький виголосив прилюдну «орацію, прикладаючи його (Павла Полуботка. – А. Б.) в Малоросії правління до новонародженого... вождя Христа Господа»⁶.

Отже, можна припускати про існування певного образу Полуботка у свідомості сучасників, котрі схильні вбачати у ньому лідера, здатного захистити рештки колишніх прав і вольностей – неодмінної складової автономії Гетьманщини. Утім, чи міг реально наказний гетьман виправдати покладені на нього очікування? Після смерті Скоропадського він опинився у доволі скрутній ситуації. На той час у Гетьманщині склалося двовладдя: з одного боку, гетьман і генеральна старшина, з іншого – новоутворена Малоросійська колегія, що діяла згідно із централізаторськими задумами імператора.

Незважаючи на такі обставини, наказний гетьман прагнув проводити власну внутрішню політику, часто ігноруючи відповідні накази колегії. Зокрема, Полуботок бойкотував її рішення у судочинстві та фінансах і цю практику він хотів зробити універсальною, не виконуючи, наприклад, наказ Вельямінова про організацію поштового сполучення для по-

треб київського генерал-губернатора, відмовився визнавати зверхність судової юрисдикції колегії над установами судочинства Гетьманщини тощо. Водночас наказний гетьман прагнув усунути порушення, що мали місце при організації владних структур автономії, аби знищити привід для втручання в їх роботу російського уряду⁷. Така ситуація врешті-решт призвела до відкритого протистояння колегії із місцевою адміністрацією, що знаходило свій вияв у апелюванні обох сторін конфлікту до Сенату та імператора. Полуботок намагався залучитися підтримкою якомога більшого числа полковників та генеральної старшини, готуючи від їхнього імені чолобитні до столиці. Однак варто зауважити, що наказний гетьман у своїй боротьбі проти Малоросійської колегії навіть не міг сподіватися на підтримку полковників. Деякі з них, наприклад, миргородський полковник Данило Апостол, самі претендували на гетьманську булаву, вбачаючи в Полуботкові конкурента, інші – Галаган, Танський, Милорадович – були креатурами Петра I і, зрозуміло, не завжди підтримували наказного гетьмана⁸.

Тактика подання чолобитних до Сенату та імператора, яку обрав Полуботок як засіб боротьби проти колегії, інколи мала успіх. Зокрема, Сенат видав указ від 22 листопада 1722 р., яким відміняв деякі дискримінаційні для української автономії розпорядження Малоросійської колегії. Однак успіх був лише тимчасовим, оскільки президент Вельямінов також не залишався осторонь, відсилаючи свої скарги на дії української адміністрації до вищих імперських інстанцій. Зрозуміло, що подібна «війна чолобитних» між Полуботком і українською адміністрацією, з одного боку, та Малоросійською колегією – з іншого, в принципі не могла вирішитися на користь першої, оскільки колегія репрезентувала саму імперію та новітні плани централізаторської політики, в яких місця для української автономії не передбачалось. Отже, зрозуміло, що імперія не могла боротися проти самої себе, підтримуючи українську старшину та виступаючи проти своєї ж установи.

Урешті-решт, після серії взаємних скарг та депутацій на захист своїх позицій, українська сторона на чолі із наказним гетьманом та частиною генеральної старшини була викликана до Москви для зустрічі з імператором, який щойно повернувся із персидського походу. На початку серпня 1723 р. Полуботок із поштом прибув до Санкт-Петербурга, куди на той час уже виїхав імператорський двір. Старшину спочатку досить прихильно прийняв Петро I (існує думка, що справжньою метою виклику урядовців Гетьманщини був намір розв'язати руки Малоросійській колегії, яка б не мала гідних супротивників для впровадження централізаторських реформ)⁹. Утім, ситуація різко змінилася 10 листопада 1723 р.,

коли імператору від імені старшини подали так звані Коломацькі чолобитні, підготовка яких була організована миргородським полковником Данилом Апостолом і під якими поставила свій підпис більшість полковників та генеральної старшини. Один із документів містив вимоги економічного характеру, інший вимагав проведення виборів нового гетьмана, незважаючи на норму царського указу від 23 червня того ж року про заборону подачі клопотання з даного приводу¹⁰.

Наявні джерела майже одноставно підтверджують обставини арешту української делегації у Петербурзі. Це сталося 10 листопада 1723 р. при виході царя із церкви, де йому було вручено текст вищезгаданих коломацьких чолобитних. Для ознайомлення із документом Петро зайшов у найближчу кав'ярню «Чотири фрегати». Звідти він повернувся надзвичайно розлютованим і тут же віддав наказ про арешт української старшини на чолі із Полуботком. Отже, окрім самого Полуботка до «російської бастилії» – Петропавлівської фортеці – потрапили генеральна старшина: генеральний писар Семен Савич, генеральний суддя Іван Чарниш та обидва його сини, писар чернігівського полку Іван Янушкевич, козак того ж полку Іван Римша, військовий товариш Стародубського полку Семен Косович, суддя Гадяцького полку Григорій Грабянка, канцеляристи Генеральної військової канцелярії Микола Ханенко та Іван Романович, осавул і наказний – Переяславський полковник Іван Данилович, наказний – Стародубський полковник Петро Корецький, бунчуковий товариш Дмитро Володьковський, військовий товариш Василь Биковський. Усього 12 осіб. Інформацію про цю подію містять «Чернігівський літопис» Четвертої редакції, написаний безпосереднім свідком Іваном Янушкевичем¹¹, та однин із списків «Короткого опису Малоросії» – пам'ятки української історичної думки XVIII ст., упорядником якої виступав представник родини Мировичів, близьких родичів Полуботка¹².

Утім, незважаючи на відносну репрезентативність свідчень про обставини арешту Полуботка, залишається один нез'ясований сюжет – знаменита промова наказного гетьмана, своєрідний обвинувачувальний маніфест проти імперської політики, яка, на думку представників української історіографії романтичної доби, стала безпосереднім приводом до арешту української старшини. Уперше її текст зафіксовано у французькому виданні Жана Бенуа Шерера «Літопис Малоросії» 1788 р. – переробленого і перекладеного на французьку тексту одного із списків «Короткого опису Малоросії»¹³. Пізніше один із варіантів цієї промови ввійшов до складу «Історії Русів», що згодом дало привід дослідникам приписувати її саме анонімному автору цього твору. Очевидно, що текст

промови написаний уже після подій 1723–1724 рр. кимось із представників автономістичного крила української еліти, який, за тогочасними правилами барокової риторики, вклав її до уст Полуботка як людини, що обстоювала згасаючу козацьку державність.

Можна погодитися з О. Лазаревським, який заперечував сам факт виголошення даної промови Полуботком перед царем з однієї очевидної причини – зважаючи на імпульсивний характер монарха, він навряд чи став би вислуховувати слова наказного гетьмана, до того ж в присутності своєї свити і численних свідків. Утім, викликає сумнів гіпотеза історика про подання Полуботком промови у письмовому вигляді¹⁴. Принаймні, матеріали судової справи проти гетьмана та його прибічників не містять жодної вказівки на можливість існування такого варіанта. До того ж діловодство у судових справах велося з особливою ретельністю, що виключало ігнорування будь-якого документа стосовно проведення слідства.

Після арешту представників української делегації доправлено в Петропавлівську фортецю, де їх тримали порізно. Одразу ж було проведено докладний опис і конфіскацію майна заарештованих, яке вони мали при собі в Петербурзі. Аналогічно ж діяв царський емісар Румянцев, направлений у Гетьманщину для проведення слідства. Загалом це відповідало загальнопоширеній практиці установ політичного розшуку Російської імперії, якими в різні часи виступали Преображенський приказ, Таємна канцелярія, Таємна експедиція Сенату. Спеціальні слідчі комісії або особи, наділені відповідними повноваженнями, відправлялися на місця постійного проживання заарештованих для виявлення нових обставин, що могли б прислужитися для розслідування. Інколи такі дії доручалися місцевим владним органам. У даному ж випадку Петро I бажав пересвідчитися, наскільки серйозною є ситуація в Україні, чи загрожують автономістичні настрої її еліти цілісності імперії. Своєю чергою Полуботок попідкувався залагодити усі недоречності, що могли б бути використані проти нього та його соратників під час слідства, виславши свого емісара Миколу Лаговича до Гетьманщини¹⁵. Очевидно, що план Полуботка спрацював, оскільки Румянцев не виявив жодних компрометуючих наказного гетьмана документів чи нових свідчень, хоча пошук таких наполегливо проводився, про що йтиметься нижче. В Україні старшина була настільки стривожена слідством, яке проводилося в Санкт-Петербурзі, та візитом Румянцева до України, що відмовлялася від своїх підписів під поданими на ім'я імператора чолобитними, а зять Полуботка – генеральний підскарбій Яків Маркович, автор відомого щоденника, навіть знищив свої записи за роки, в яких містилися згадки про наказного гетьмана¹⁶.

Варто відзначити, що справі Павла Полуботка з самого початку було надано особливий статус. Вона кваліфікувалася як надзвичайно тяжкий державний злочин, що відносився до категорії «по первых двух пунктах». Згідно з указом Петра від 25 січня 1715 р. про ведення судочинства, до таких зараховувалися злочини проти особи імператора та бунт¹⁷.

Слідство було передане Таємній канцелярії, до прерогатив якої належало розслідування саме такого виду злочинів. Згодом справу направили до Вищого суду, що розслідував особливо тяжкі правопорушення, в яких були задіяні вищі сановники імперії¹⁸. Однак у цій конкретній ситуації для слідчих існували певні проблеми. Полуботок із своїми прихильниками не виходив за межі тогочасного правового поля, діючи лише законними засобами, заснованими ще на традиціях попередніх домовленостей між українськими урядами та московськими царями. Єдиною причиною арешту української старшини був спонтанний гнів царя, підкріплений його намірами реформування устрою Гетьманщини та ліквідації її прав. Для російських реалій початку XVIII ст., як це виявив і попередній досвід, волі царя було б цілком достатньо для проведення слідчих дій над будь-ким із підданих. Однак Полуботок та старшина були все ж таки представниками автономного державного утворення, отже, аби довести їхню вину, треба було проводити повноцінне розслідування. Приводом для арешту української делегації могло слугувати одне із положень вищезгаданого указу Петра I. Йдеться про колективні чолобитні, за які їх організаторів звинувачували у намірі вчинити бунт. Таке правопорушення каралося повішанням, незалежно від причин та змісту чолобитної¹⁹. Однак матеріали слідства не містять жодного посилання на вказану норму, і нікому із заарештованих не висувалися звинувачення в порушенні заборони на колективні подання чи в бунті²⁰.

Отже, з перших днів слідства почалася посилена фабрикація звинувачень. Активну участь у роботі Таємної канцелярії, що займалася розслідуванням справи Полуботка, брав сам імператор. Про це, принаймні, можна дізнатися із детальних описів кожного дня слідства, які уклалися спеціально для монарха таємним радником канцелярії Колегії закордонних справ Степановим²¹. Окрім цього, цар викликав посадовців, які вели справу, для поточних звітів. Петро I також безпосередньо розробив так звані «допросные пункты» для кожного із заарештованих й загальні запитання для всіх фігурантів процесу. Зміст «допросных» пунктів цієї останньої категорії полягає у намаганні надати справі політичного характеру. Адже вони містили сентенції на кшталт: «Не имели ли они (Полуботок та інші заарештовані. – А. Б.) тайного²² замыслу в своих противностях и кто с ними в том единомыслил», «не

имели ли какой корешпонденции с Полщею или с Турской областью, с Крымом и не обнадежены ли они каким-нибудь вспоможеніем», «нет ли в том согласія с духовных особ в Малой Россіи»²³. Очевидно, що організатори процесу були схильні вбачати певну небезпеку в діях української старшини, які кваліфікувалися як потенційно небезпечні та сепаратистські стосовно імперії. Привертає увагу й особливий пункт про ставлення духовних осіб до ініційованого старшиною проекту, оскільки це б означало, що «протестний» дух вилився за межі старшинського середовища та отримав церковну легітимацію. Про побоювання ескалації подій в Україні через діяльність Полуботка свідчить також видання ще перед відправленням української делегації до Санкт-Петербурга указу про виведення за межі Гетьманщини козацьких військ під приводом можливого татарського нападу²⁴.

У своєрідній преамбулі до означених пунктів містилася рекомендація, як «увещевать» заарештованих, пояснюючи їм, що заснування Малоросійської колегії жодним чином не порушує статей Богдана Хмельницького, запроваджені податкові збори направлені лише на благо, і «им не токмо противится но и просить их надобно»²⁵. Також для кожного із заарештованих були складені «індивідуальні» пункти для допиту, кількість і зміст яких залежали від рангу допитуваного. Так, наприклад, для Полуботка їх було 12, для Грабянки – 5, для Янушкевича – 3. Більшість із індивідуальних допитів починалася із запитання про те, хто був ініціатором чолобитної кампанії. Цікаво, що кожного із опитуваних переконували, що його попередник вказав саме на нього як ініціатора. Подібна тактика не мала особливого успіху. Як підтверджують матеріали справи, заарештовані відкидали усі звинувачення, стверджуючи, що їх дії не виходили за рамки існуючих правових норм. Радше навпаки – під час слідства виявлялися порушення з боку Малоросійської колегії. Для підкріплення звинувачувальної складової справи в Україні було організовано кампанію зі збору скарг на старшин, які знаходилися під слідством. Її результатом стали численні «чолобитія малороссіян на старшину», суть яких здебільшого полягала у реальних або ж цілком сфабрикованих давніх майнових, земельних суперечках. Не важко здогадатися, що подібні чолобитні часто писалися з примусу під конкретну ситуацію, а за свою основну мету ставили виправдання легітимності арешту старшини, як «обидителей малороссийского посполства»²⁶.

Варто зазначити, що до жодного із допитуваних не застосовувалося тортур, які були звичайним явищем у правових практиках XVIII ст., а надто за петрівських часів. Малоімовірно, що незастосування тортур (принаймні, відповідних згадок у матеріалах слідства не виявлено) було

ознакою поваги до заарештованих як до представників автономії, адже тортури, наприклад, застосовувалися при допиті гетьманів Многогрішного та Самойловича та інших високопосадовців Гетьманщини. Очевидно, до них ще не встигли перейти, оскільки тривав первинний етап слідства – «роспрос», який власне був допитом без тортур, після чого справа зазвичай переходила на іншу стадію – «розыск и пытка», рішення про що приймалося керівництвом слідчого органу або царем залежно від результатів «роспроса»²⁷. У даній ситуації другий етап так і не встиг розпочатися через смерть самого ініціатора процесу Петра І. Утім, варто зазначити, що саме перебування в казематах Петропавлівської фортеці вже було тортурою і зовсім не сприяло «оздоровленню» в'язнів.

Основна увага під час проведення слідства приділялася, звичайно, його основному фігурантові – Павлу Полуботку. Для пошуку компроматів на наказного гетьмана імператор увесь час стимулював свого резидента в Гетьманщині Румянцева. Цар, зокрема, кілька разів писав до нього з приводу ймовірного листа Полуботка до запорожців, який начебто містить прохання на адресу кримського хана надати допомогу проти росіян²⁸. Також відомо про монарші листи до того ж Румянцева, в яких йдеться про зносини Полуботка із Орликом. Цар наполягав на якнайшвидшому приїзді до Петербурга людей «для изблечения его Полуботка»²⁹. Тут, зокрема, згадується про донос Феофана Прокоповича від 31 серпня 1723 р., в якому містилася інформація про те, що чернігівський архієпископ Іродіан отримав від архімандрита Єлецького монастиря Ніла Сомбровича лист з повідомленням, що цей архімандрит наприкінці 1722 р. мав розмову з дружиною наказного гетьмана, яка начебто вихвалялася знайомством її чоловіка з Орликом³⁰. У справі є копія листа Полуботка до Сомбровича із вимогою роз'яснити цю ситуацію. У відповідь архімандрит заперечив будь-яку свою причетність до цього, вказавши на когось із «посполства» як на ймовірне джерело подібних чуток³¹. Прикметним є те, що розслідування за даним фактом розпочалося лише 18 грудня 1723 р.³², незважаючи на дату доносу Прокоповича – 31 серпня, тобто за кілька місяців до арешту Полуботка. Отже, цілком очевидним є спроба організаторів слідства сфабрикувати звинувачення проти основного його фігуранта, не хештуючи при цьому будь-якими засобами³³. Дуже показовим у цьому контексті є донос на Полуботка любецького священика Гаврила, окремі звинувачення якого, викладені в 16 пунктах, видаються дещо курйозними, зокрема, про вирубання за наказом Полуботка в'язів, що належали священику (згідно з відповіддю заарештованого, дерева були вирубані ще за Мазепи); про відібрання Полуботком 2 карбованців у селянина, який працював на цього священика; про те, що Полуботок проклав до-

рогу через його сад тощо. Видається, що для організаторів слідства були важливими не зміст та характер звинувачень, а лише їх кількість, аби представити Полуботка в якомога непривабливішому світлі, щоб потім сумарно винести вирок.

Слідство, як відомо, так і не завершилось, оскільки 18 грудня 1724 р. помер головний його фігурант Павло Полуботок, а через два місяці не стало і головного ініціатора фабрикації справи – Петра І. Згідно з розпорядженням нової імператриці, учасників української делегації було звільнено з ув'язнення. Швидке завершення розслідування по смерті імператора засвідчує його особисту зацікавленість у його проведенні, а також відсутність для цього вагомих підстав. Утім, низка питань залишається відкритою і надалі. Зокрема, судова справа над учасниками української делегації була лише спробою легітимізації царського гніву, чи мала глибше коріння? Чи усунення найбільш активної частини еліти від управління Гетьманщиною було викликане бажанням створити сприятливі умови для діяльності Малоросійської колегії, чи має розцінюватися як спроба превентивного удару та спосіб залякування з метою викорінення навіть найслабкіших виявів «мазепинства», або як засіб вилучення полуботкових статків?

Діяльність Полуботка була фактично останнім у XVIII ст. організованим виступом української еліти проти інкорпораційної політики імперії, якщо не брати до уваги автономістську активність української старшини у період Законодавчої комісії 1767–1768 рр. та напівміфічну місію Капніста до Берліна 1791 р.³⁴

---

¹ Коваленко О. Павло Полуботок – політик і людина. – Чернігів, 1996. – С. 4.

² Основний сюжет опозиційної діяльності наказного гетьмана представлено в таких працях: Костомаров Н. Исторические произведения. – К., 1989. – С. 403–425; Лазаревский А. Павел Полуботок // Русский архив. – 1880. – Т. 1. – С. 137–209; Модзалевский В. Л. Павел Леонтьевич Полуботок: краткий биографический очерк. – СПб., 1903; Гальковский Н. Наказный гетман Полуботок: исторический очерк. – Лебедин, 1909; Василенко М. Павло Полуботок // Україна. – 1925. – № 6. – С. 86–108; Коваленко О. Павло Полуботок – політик і людина. – Чернігів, 1996; Горобець В. Присмерк Гетьманщини. Україна в роки реформ Петра І.– К., 1998. – С. 130–156.

³ Соловьев С. История России с древнейших времен. – Т. 18. – С. 827.

⁴ Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 124. – Оп. 1 (1710 р.) – Спр. 18. – Арк. 2 зв.–3.

⁵ Цит. за: Горобець В. Присмерк Гетьманщини... – С. 132–133.

⁶ Цит. за: Коваленко О. Павло Полуботок... – С. 38.

⁷ Горобець В. Присмерк Гетьманщини... – С. 134.

- ⁸ Модзалевский В. Л. Павел Леоньевич Полуботок. – С. 16.
- ⁹ Існує навіть твердження науково-популярного формату про те, що справжньою метою виклику Полуботка до столиці було бажання Петра I довідатися про його скарги: Електронний ресурс: [<http://www.metallsearch.ru/nenkladi/22.htm>]
- ¹⁰ Коломацкие челобитные // Киевская старина. – 1890. – Т. 29. – Приложение. – С. 102–103; Горобець В. Присмерк Гетьманщини... – С. 152.
- ¹¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України. – Ф. VIII. – Спр. 147м/56. – Арк. 106 зв.
- ¹² Інститут російської літератури Російської Академії наук («Пушкінський дім») [Древнехранилище]. – Петерц, 227. – Арк. 43.
- ¹³ Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії або історія козаків-запорозжців та козаків України або Малоросії. – К., 1994. – С. 283–284.
- ¹⁴ Лазаревский А. Говорил ли Полуботок Петру Великому речь, приводимую Конисским? // Основа. – 1861. – № 8. – С. 9–19.
- ¹⁵ Коваленко О. Павло Полуботок... – С. 49.
- ¹⁶ Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717–1767). – К., 1893. – Ч. 1. (1717–1725). – С. 12, 21, 38, 40, 44, 59; Предисловие // Дневник генерального подскарбия... – С. IV.
- ¹⁷ Полное собрание законов Российской империи. – Т. 5. – № 2887.
- ¹⁸ Бабич М. Вышний суд как высшее учреждение Петровской эпохи // Петр Великий и его время: Материалы всерос. науч. конф. – СПб., 1999. – С. 123–125.
- ¹⁹ Анисимов Е. Дыба и кнут: политический сыск и русское общество в XVIII веке. – М., 1999. – С. 38–39.
- ²⁰ Матеріали слідства над Полуботком та українською старшиною містяться у трьох справах, дві з яких зберігаються в Російському архіві давніх актів, ф. 165 (Секретные дела), спр. 17; ф. VII (Преображенский приказ, Тайная канцелярия, Тайная Экспедиция Сената), оп. 1., спр. 181. Третя справа знаходиться у фондах Архіву зовнішньої політики Російської імперії (ф. 124. Малороссийские дела).
- ²¹ РДАДА. – Ф. 165. – Спр. 17. – Арк. 20.
- ²² «Гаємний» у даному випадку не стільки означає щось приховане, як є синонімом поняття «вищий», «верховний», тобто такий, що передбачав задіяність інтересів царської/імператорської влади, захист інтересів монарха, його життя та честі.
- ²³ РДАДА. – Ф. 165. – Спр. 17. – Арк. 51–53.
- ²⁴ Горобець В. Присмерк Гетьманщини... – С. 147–148.
- ²⁵ РДАДА. – Ф. 165. – Спр. 17. – Арк. 51.
- ²⁶ Там же. – Ф. 7. – Спр. 181. – Арк. 17–22.
- ²⁷ Анисимов Е. Дыба и кнут: политический сыск и русское общество в XVIII веке. – С. 391.
- ²⁸ Соловьев С. История России с древнейших времен. – Т. 18. – С. 827.
- ²⁹ Там само. – С. 828.
- ³⁰ РДАДА. – Ф. 7. – Спр. 181. – Арк. 142.

³¹ Там само. – Арк. 142 зв.

³² Там само. – Арк. 132.

³³ Дивно, що під час слідства не були використані свідчення писаря Прилуцького полку Захара Патоки, який стверджував, що чув від якогось Ялинського про наявність у останнього «изменичьих» листів чернігівського полковника Полуботка, який писав їх до рідного брата Ялинського – чернігівського полкового писаря. І начебто Полуботок прагнув повернути собі ці листи, обіцяючи за них Ялинському уряд полкового чернігівського писаря (РДАДА. – Ф. 165. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 47).

³⁴ Опозиційність до імперського правління представниками українського соціуму XVIII ст. виражалася передусім у вербальній формі – «говорение непристойных слов» проти монарших осіб, владних інституцій імперії, імператорських указів та ін., що за російськими правовими практиками розглядалося як найвищий ступінь правопорушення і відносилося до категорії справ «слова і діла». Докладніше про це див.: Бовгиря А. «...Я вашего царя не знаю». Українці як фігуранти судових справ про образу честі монарха (XVIII ст.) // Укр. іст. журн. – 2008. – № 5. – С. 87–100.